

Rappers van de Gouden Eeuw: integratie van taalkunde en historische letterkunde in het onderzoek en op school

Als we zingen of dichten, gebruiken we soms talige constructies waar de docent Nederlands een rode streep door zou zetten als hij of zij ze zou aantreffen in betogen of werkstukken van leerlingen. Met kerst zingen we over *het kindeke teer* in plaats van over *het tere kindje*. Het liedje is bovendien hopeloos inconsequent: even verderop worden de herders immers aangemoedigd om te zingen voor *het teer lammeken*. Willy Alberti zingt over zijn herinneringen aan het Amsterdam waar hij “als kind vaak speelde, / en deelde lief en leed”, terwijl in het Nederlands de persoonsvorm *deelde* achteraan in de bijzin thuishoort. En herinneren we ons het Koningslied uit 2013 nog (Ewbank 2013; Grégoire 2013)? Nederland zong de kersverse koning, Willem-Alexander, toe: “De dag die je wist dat zou komen is eindelijk hier”. Wim Daniëls sprak bij Pauw & Witteman zijn afschuw uit voor deze lelijke taalfout in een lied dat het ware Nederlandschap zou moeten uitdragen.

Als we gaan zingen en rijmen, rommelen we blijkbaar maar wat aan. Ritme en rijmdwang lijken excuses om normale taalregels overboord te gooien. Of ligt de zaak toch genuanceerder?

In de voorbeelden hierboven gaat het steeds om ‘taalfouten’ die Nederlanders van een aantal eeuwen geleden niet als onjuistheden zouden hebben aangemerkt. De blogger, Taalprof, mengde zich in de Koningslied-discussie met een analyse van de “die je wist dat”-constructie in het verleden (Taalprof 2013): Betje Wolff en Aagje Deken schreven in de 18de eeuw bijvoorbeeld over de *gevoelens [...], die ik wist, dat haar Vader zoude afkeuren* (Wolff & Deken 1785: 321). Taalkundigen hebben onderzoek gedaan naar het soort zinnen dat Willy Alberti produceert, waarbij er een zinsdeel achter de persoonsvorm terechtgekomen is. Dit type ‘extrapositie’ komt in het Middelnederlands nog veel voor en neemt dan langzaam af (Coussé 2009). Ook bijvoeglijke naamwoorden die achter het zelfstandig naamwoord staan – zoals bij *kindeken teer* – waren in de Middeleeuwen heel normaal, en zijn pas langzaamaan steeds ongebruikelijker geworden (Van der Horst 2008). De taalfouten van zangers blijken vormen van taalcreativiteit, met wortels in de oudere taalfasen van het Nederlands.

Dit biedt alle redenen om de taalvariatie in het historische Nederland eens wat preciezer onder de loep te nemen en daarbij de vraag te stellen of die variatie samenhangt met zaken als ‘rijm dwang’ en ‘liedvorming’. In ons huidige onderzoeksproject *Taaldynamiek in de Nederlandse Gouden Eeuw* kijken wij naar een taalfase waarin de creativiteit met taal groter was dan ooit. Die Nederlandse Gouden Eeuw was een buitengewoon dynamisch tijdperk waarin vernieuwingen plaatsvonden op vele terreinen, zoals ‘cultuur’, ‘religie’, ‘wetenschap’ en ‘handel’. Ook de taal was volop in beweging. Het Nederlands, de eenheidstaal van de nieuwe Republiek, werd in steeds meer domeinen van de samenleving gebruikt (zoals het religieuze en wetenschappelijke domein) en er werden vele pogingen ondernomen om de positie van de moedertaal te versterken en de taal te standaardiseren. Zo kwamen medewerkers aan de Statenvertaling, afkomstig uit verschillende regio’s, formele taalafspraken overeen. Ook natuurlijke taalontwikkelingen hadden een impact op het Nederlands: steeds meer eigenschappen uit het Middelnederlands (bijvoorbeeld: naamval) verdwenen om plaats te maken voor nieuwe eigenschappen (zoals het gebruik van voorzetselgroepen) (zie bijvoorbeeld: Van der Sijs 2004; Van der Sijs & Willemijns 2009). Dit soort taalontwikkelingen resulteerde in veel variatie in het taalgebruik van het 17de-eeuwse Nederlands. Het taalsysteem van een 17de-eeuwer bevatte bijvoorbeeld drie manieren om uit te drukken dat vader een broek bezit: (1) *vaders broek*, (2) *de broek des vaders* en (3) *de broek van vader*. Eén auteur of één tekst kan al die opties naast en door elkaar gebruiken. Zo konden ook *kindekens teer* probleemloos naast *tere kinderen* staan, en zien we persoonsvormen het ene moment achteraan in de bijzin en even verderop in de tekst weer niet.

Ons onderzoeksproject vertrekt vanuit de hypothese dat al die variatie niet zomaar toevallig is. Zeker als we kijken naar de geschriften van gevierde auteurs als Vondel of Bredero, van wie we weten dat ze heel bewust bezig waren met de opbouw en verfraaiing van het Nederlands, is de conclusie dat ‘men maar wat deed’ heel onbevredigend. Wij combineren in ons project taalkundige en letterkundige analyses om beter te begrijpen welke variatie zich voordoet, waarom die zich zo voordoet, en welke effecten die sorteert. Het taal- en letterkundige perspectief hebben we daarbij allebei nodig, omdat het Nederlands dat wordt gecreëerd enerzijds voortkomt uit het interne taalsysteem van een taalgebruiker (dat is de grammatica die hij of zij in zijn hoofd heeft) en anderzijds ook wordt beïnvloed door literair-culturele factoren (in welk genre schrijft iemand? Welke boodschap wordt beoogd? Welke stijlfiguren worden benut? Enz.).

Wat bijvoorbeeld bleek uit een analyse die Sylvia Wijsman binnen ons project uitvoerde, is dat Vondel sterk kon variëren in zijn gebruik van *zo* of *zulk*. Hij kon *zo kort een tijd* schrijven, maar ook *zo korten tijd*, *zo een korte tijd* of *een zo korte tijd*. En de mate waarin hij die variatie benutte, hing samen met zijn gebruik van het metrum en rijm: in proza koos hij vrijwel altijd voor de constructie *zo kort een tijd*, terwijl in poëzie ook de andere varianten voorkwamen (Wijsman 2016). De situatie in de 17de eeuw ver-

toont op dat punt raakvlakken met de hedendaagse situatie, zo lijkt het: wie gaat rijmen en dichten, kan zich een rijkere variatie veroorloven en de grenzen van het Nederlands opzoeken.

Tijdens onze presentatie willen we niet alleen die 17de-eeuwse taaldynamiek verder uitdiepen, maar maken we ook met de aanwezige docenten de stap van ons onderzoeksproject naar het middelbaar onderwijs. Al vaker is de wens uitgesproken om leerlingen onderzoek te laten doen naar taalvariatie (Lefebvre 2014) en het historisch Nederlands (Robben 2010). Daarnaast is inmiddels bijna iedereen overtuigd van het belang van onderwijs waarin de verschillende deelgebieden van het schoolvak aan elkaar gekoppeld worden. Vanuit die ambitie is ook eerder de vraag opgeworpen hoe taalkunde en literatuurgeschiedenis vruchtbaar aan elkaar kunnen worden gekoppeld in de les (Maas 2008). Ons onderzoeksproject biedt hiervoor aanknopingspunten. Tijdens de HSN-dagen maken we samen een begin, dat we in de komende jaren verder zullen gaan uitbouwen.

In onze verkenningstocht zal ‘extrapositie’ als taalverschijnsel centraal staan: het verschijnsel waarbij een zinsdeel achter de persoonsvorm in de bijzin kan komen te staan. Als je Bijbelvertalingen door de eeuwen heen naast elkaar legt, kun je goed zien hoe die vorm van extrapositie langzaam verdwijnt. In *Prediker 6* staat in historische Bijbels het extrapositiegeval *een man die God gegeven heeft rijkdom, goederen en eer*. Vanaf de Lutherse Bijbel uit 1648 wordt dat *een man die God rijkdom, goederen en eer gegeven heeft*, zoals wij dat nu ‘normaal Nederlands’ vinden (Biblia 1648). Maar geheel lineair loopt die ontwikkeling niet, en in de 17de eeuw kunnen verschillende varianten allebei voorkomen. Als we Bredero’s liedjes in het *Tekst in Context*-deeltje *Wilhelmus en de anderen* erbij pakken, treffen we een zinnetje als *terwijl ik doe mijn klacht* (Van Gemert 2000: 63-64). Maar constructies van het type *terwijl ik mijn klacht doe* komen eveneens voor. Hoe hangt dit soort variatie samen met metrum en rijm? En is er een verschil in betekenis, effect of smaak? Als we met leerlingen gaan nadenken over de 17de-eeuwse taaldynamiek, komen we ongetwijfeld ook uit bij de vraag naar de betekenis van taalvariatie in het modern Nederlands: wordt Alberti’s Amsterdam misschien éxtra op een voetstuk geplaatst als de lief en leed die er gedeeld worden op een centrale plek aan het einde van de zin staan?

Het onderzoeksproject, Language Dynamics in the Dutch Golden Age, wordt uitgevoerd aan de Universiteit Utrecht en gefinancierd door NWO (Vrije Competitie), looptijd 2016-2020. Marjo van Koppen (hoogleraar Taalvariatie) en Feike Dietz (historisch letterkundige) geven leiding aan het onderzoeksteam. Volg onze website op <https://languagedynamics.wp.hum.uu.nl/>.

Referenties

Boeken, artikelen en blogs

- Coussé, E. (2009). “Focus, complexiteit en extrapositie. Over de veranderende woordvolgorde in het Nederlands”. In: *Neerlandistiek.nl*, april, p. 1-32. Online raadpleegbaar op: <http://www.eviacousse.be/publications/cousse-2009-focusextrapositie.pdf>.
- Gemert, L. van e.a. (2000). *Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700*. [Serie *Tekst in Context*]. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Grégoire, S. (2013). “Storm van kritiek op Koningslied: Dit is een ouderwetse draak. Vre-se-lijk”. In: *De Volkskrant* (19 april 2013). Online raadpleegbaar op: www.volkskrant.nl/binnenland/storm-van-kritiek-op-koningslied-dit-is-een-ouderwetse-draak-vre-se-lijk-a3428453/.
- Horst, J. van der (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Lefebvre, M. (2014). “Voer je eigen taalonderzoek!”. In: A. Mottart & S. Vanhooren. *Achtentwintigste conferentie Het Schoolvak Nederlands*. Gent: Academia Press, p. 184-188.
- Maas, W. (2008). “Geen slappe thee, maar espresso!”. In: *Levende Talen Magazine*, 95 (themanummer), p. 7-9.
- Robben, P. (2010). “Wetenschappelijke geschiedenis van de syntaxis spreekt leerlingen aan”. In: *Levende Talen Magazine*, 97 (themanummer), p. 48-50.
- Sijs, N. van der (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: SDU.
- Sijs, N. van der & R. Willemijns (2009). *Het verhaal van het Nederlands: een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- S.n. (1648). *Biblia, Dat is, De gantsche H. Schrifture, vervattende alle de Boecken des Ouden ende Nieuwen testaments*. [Lutherse Bijbelvertaling]. Amsterdam: Rieuwert Dircksz van Baardt. Online raadpleegbaar op: http://www.dbnl.org/tekst/_lut002luth01_01/_lut002luth01_01_0001.php.
- Taalprof (2013). “De zin die we vermoeden dat fout is”. In: *Taalprof Blogspot* (april 2013). Online raadpleegbaar op: <http://taalprof.blogspot.nl/2013/04/de-zin-die-we-vermoeden-dat-fout-is.html>.
- Wijsman, S. (2016). *Zool/zulcken harden proef – diachronic developments in the so/such-adjective-noun-construction. Zo and zulk in 17th-century Dutch and 21st-century Dutch*. [Masterscriptie]. Utrecht: Universiteit Utrecht. Online raadpleegbaar op: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/338077>.

Liedjes en filmpjes

- Willy Alberti: “Ik hou van jou mooi Amsterdam”. Online raadpleegbaar op: <http://www.songteksten.nl/songteksten/32439/willy-alberti/ik-hou-van-jou-mooi-amsterdam.htm>.
- John Ewbank: “Koningslied”. Online raadpleegbaar op: <http://songteksten.net/lyric/8230/95788/john-ewbank/koningslied.html>.
- Wim Daniëls over het Koningslied bij Pauw & Witteman (19 april 2013). Online raadpleegbaar op: <http://taalhelden.org/bericht/de-dag-die-je-wist-dat-zou-komen>.